

Без минулого немає майбутнього

БЕЗПРЕЦЕДЕНТНА в новітній історії Чорнобильська катастрофа викликала небачену «ланцюгову реакцію» окрім численних людських жертв та знищення значного економічного потенціалу, наслідком чорнобильського вибуху було тотальне порушення екосистеми українсько-білоруського Полісся, що, в свою чергу, призвело до етнокультурної катастрофи в цьому регіоні. Виникла загроза утворення суцільної мертвої зони, в якій обривається зв'язок поколінь.

На наших очах зникає з лиця землі унікальний історико-етнографічний ореол слов'янського світу — один з тих, що був колыскою етнічної історії слов'янства і зберіг до наших днів неповторний подих минулих віків.

Нещодавно до зони відчуження прибула історико-культурна експедиція Мінчорнобиля України.

З якою метою ви приїхали в зону? З цього запитання й почалась наша розмова з головним спеціалістом експедиції Ростиславом ОМЕЛЯШКОМ.

— Експедиція має на меті провести дослідження матеріальної культури відселених сіл, оскільки ця земля зберегла подих старовини. Саме на цій території десь три з половиною тисячі років тому формувалася прабатьківщина слов'ян, і пізніше звідси слов'яни розселилися від Балтійського до Чорного моря. В XIX столітті ця територія майже не досліджувалась. Та ще на початку 20-х років нашого століття це древлянське Полісся було білою плямою в нашій етнографії.

Унікальність Прип'ятсько-Поліського етнографічного регіону полягає в тому, що завдяки його природним географічним умовам (малодоступні ліси, болота, озера), в матеріальній і духовній культурі поліщуків, у народній архітектурі, традиційному побуті, фольклорі, а особливо в народних говірках — законсервувалися і збереглися до наших днів реліктові риси, що сягають глибини давнини. Зрештою, не меншу цінність становить сучасна народна культура, яка є логічним продовженням попередніх етнокультурних традицій краю і мала б свою неповторну перспективу в майбутньому, якби час історичного буття цієї землі не зупинився у квітні 1986 року.

Чорнобильська катастрофа призвела до деструкції всього комплексу традиційної народної культури на значній території. Тільки в перший рік після аварії було евакуйовано 116 тисяч осіб з 186 населених пунктів, розташованих на площі 3,5 тисячі км². Нині триває відселення людей із забруднених місцевостей, і стає очевидним, що назавжди втрачена територія українсько-білоруського Полісся за розмірами майже така, як Рівненська область.

Внаслідок вимушеного переселення й розпорощення корінних жителів Поліського краю розриваються установлені соціально-побутові зв'язки між окремими родинами, сусідськими кутками, селами, руйнується весь культурний мікрокосмос компактної етнографічної групи, що неминуче призводить до її асиміляції в новому, не традиційному в усіх відношеннях середовищі, де розчиняється і характерні поліські говірки, і самобутній фольклор, і народна культура в цілому, яка протягом віків об'єднувала поліське населення в етнос.

З іншого боку, в безлюдній 30-кілометровій зоні гинуть, покинуті напризволяще, матеріальні історико-культурні цінно-

сті: старовинні храми, традиційні господарські та житлові будівлі, знаряддя праці, предмети домашнього вжитку, місцевих ремесел та мистецтва.

У грудні 1989-го та лютому-березні 1990 року в зоні працювала «Чорнобильська експедиція», яка була організована редакцією журналу «Пам'ятки України» у складі добровольців-етнографів Л. Орел, С. Верговського, Г. Безсонова, фотографа М. Загреби, робітника Л. Вороного та члена редакції О. Неживого (відповідальний секретар експедиції). Було встановлено, що в зоні відчуження наховуються десятки цінних архітектурних споруд і тисячі предметів народної культури. Серед них: Воскресенська церква в Товстому Лісі, храм у селі Бичках, немащені зрубні хати в заприп'ятських селах Старосілля, Кривий Горі, Старовищі, Красному і традиційні для цього краю плетені повітки, клуні, хліви, господарське начиння, вишивані рушники. Зрештою, все тут, до найменших дрібниць, стало вже пам'ятниками нашої трагічної історії, сплюндрованої мародерами і полишеної на потому природним стихіям.

Але найстрашніше те, що проводиться захоронення обезлюднених сіл. Перетворено на довгі ряди покручених могилиників Кошарівку, Новошепеличі, Копачі, Янів та інші села. Внаслідок цього зникають з лиця землі недосліджені навіть не зареєстровані етнографічно цінні пам'ятки матеріальної культури народу, нищаться сліди тисячолітньої історії. Мине небагато часу — і вивчати, реструвати буде вже нічого! Ось чому ми тут,

— Ростиславе Андрійовичу, зрозуміло, що в зоні відчуження багато пам'яток матеріальної культури. Але культура духовна там де є люди, а в зоні їх дуже мало. Чи входить у ваші плани робота з переселенцями?

— Наша програма розрахована на комплексне вивчення матеріальної духовної культури забрудненої території Полісся. Мається на увазі перша, друга, третя зона. А це фактично три райони Волинської області, північ Рівненської, північ Житомирської, північ Київської, край Чернігівської. Оце все наша територія, на якій ми повинні зафіксувати, зберегти народну культуру Полісся. Ця група, яка приїхала у зону, одна з тих, які працюють за договором між Мінчорнобилем та Інститутом народознавства в НАН України. Було сформовано три групи. Перша, найчисельніша, може на сказати, вже відпра-

цювала в Поліському районі. Слід зазначити, що за останні п'ятдесят років такої етнографічної експедиції в Україні ще не було.

Пройдено кожен населений пункт Поліського району. Кожне село вивчалось під різними кутами зору. Напрямки такі: народне землеробство, тваринництво, господарська діяльність. Це і народне життя, народний одяг, і народне харчування. Промисли і ремесла. Обряди, звичаї, фольклор. Народні вірування і знання. Транспорт, народна архітектура. До речі, архітектори зафіксували десь біля шестидесяти унікальних, старовинних об'єктів.

Далі, в межах цього договору з Інститутом народознавства, працює друга група, яка і займається безпосередньо з переселенцями. Група від Інституту фольклору і етнографії працює над збиранням матеріалів з духовної культури і разом з тим готує підготовчий матеріал для третьої групи, яка зараз приїхала до Чорнобильської зони.

— Що це за матеріал?

— Це розроблена топонімічна анкета з назвами сіл, кутків, хуторів, річок, джерел. Це краєзнавча анкета, яка передбачає широкій спектр знань про це село. І на основі цих даних експедиція, яка працює в зоні, проводить пошук на місцевості. Але виникла проблема, яку треба вирішувати. Бажано було б, щоб цю експедицію супроводжував хтось із переселенців, який міг би сказати, де є цікаве поселення, де, хто жив, де знаходяться старовин-

ні могили, поховання, кургани. Міг би бути своєрідним гідом на цвинтарі та показав би де поховано відомих людей цього села. Бо саме кладовища визначають та закріплюють етнічну територію народу.

Отже, повторюю, працюють три групи, які об'єднані цілісною науковою концепцією, мають єдину програму, узгоджену методичку. Науковий керівник цієї теми директор Інституту народознавства, в минулому депутат Верховної Ради України, доктор історичних наук С. Павлюк. Є ще договір з Інститутом Української мови, який вивчає діалекти відселених територій. Іздять до переселенців в Барішевський, Бородянський, Макарівський райони на Київщині. Вони записали на магнітофон близько 30 годин тексту і згодом, створять фонохрестоматію. Нещодавно в цю роботу включився Інститут археології України, який займається інвентаризацією нерухомих пам'яток у Поліському районі. В цьому році ми зробили масовий виїзд в Поліський, Іванківський, Чорнобильський райони, оскільки коштів було виділено в 20 разів менше, ніж планувалося за програмою.

— Ростиславе Андрійовичу, ви згадали про роботу ентузіастів «Чорнобильської експедиції» в 1989—1990 роках. Невже з того часу нічого не робилося по врятуванню культури Чорнобильщини? Коли ви почали працювати за цією програмою?

— Робилося. І багато чого. І головного ми досягли. Питання захисту культурних надбань стало державною проблемою. Програма науково-

дослідних робіт з теми «Комплексне історико-етнографічне дослідження Українського Полісся у 30-кілометровій зоні та на суміжних територіях, що потерпіли від аварії на ЧАЕС», була розроблена в 1990 році. На першому етапі проводився пошук історико-культурних матеріалів по всіх напрямках народознавства, зібраних до аварії на заражених територіях.

Був створений на договірних засадах великий колектив — дев'яносто п'ять чоловік — різного профілю фахівців, які опрацювали 23 музеї в Україні, 15 різних інститутських фондів і в результаті виникла картотека, яка фіксує 43,5 тисячі об'єктів матеріальної і духовної культури. Ці матеріали були розкриті на аналогічні таблиці. На основі деяких матеріалів створені картосхеми, що дали змогу виявити білі плями і добре вивчені ділянки. Таким чином, цей етап зайняв майже весь 1992 рік.

З 1993 року починається національна проблема по ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС і ми отримали певне фінансування для розгортання польових робіт. Почалась інвентаризація пам'яток історії культури, археології, архітектури, мистецтва, природи. У п'яти областях були створені групи при краєзнавчих музеях, які почали цю роботу. Були також окремі виїзди до переселенців. Було відзнято фільм «Проводи русалок» на матеріалі русальних обрядів переселенців зони. Підготували збірник матеріалів досліджень під назвою «Древляни». Він, правда, ще не надрукований.

— Виникає таке питання. З зони нічого не можна вивозити, але ви знайшли цікаву, унікальну річ, а вона, як кажуть «світиться». Що ви маєте робити?

— Якщо ця річ «брудна», то її треба перевезти в сховище для таких експонатів. Промаркувати її, описати, зареєструвати через роки шістьдесят, я маю надію, вона буде доступна для всіх. Разом з тим, всі ці предмети підлягають фотофіксації! Також ми будемо робити і відеозйомку.

— Скажіть, будь-ласка, а як зону сприйняли ваші люди?

— Ну такі, як Сергій Липник, Михайло Загреба, Данило Кулиняк сприйняли нормально. Вони ліквідатори зі стажем, вони знають зону.

— Дякуємо Ростиславе Андрійовичу за цікаву розмову і зичимо вам творчих здобутків.

Розмову провів Валерій КУЗЕНКОВ.

Фото із циклу «Чорнобильська зона» Михайла ЗАГРЕБИ.

